

4. Az egyes képek forráskritikai elemzése

A történeti kutatás számára alapvető kérdés, hogy miképp tudja a lehető legtöbb, legértékesebb információt kinyerni egy konkrét forrásból, és hogyan tudja azt elhelyezni a többi információk összefüggés-rendszerében. A jelen tanulmány első része ennek a munkának az elméleti háttérét igyekezett tisztázni. A második részben közel kétszáz kép elemzése következik, az első részben megfogalmazott eszközök és ismeretek segítségével.

A vizsgált korszakból a lehető legtöbb képet igyekeztünk felkutatni. A forráskutatás során világossá vált, hogy a teljesség ebben az esetben is közel áll a megvalósíthatatlanhoz, jelentős képanyag még feltárásra, rendszerezett publikálásra vár. Arról mégis meg vagyunk győződve, hogy az eddig feltárt képmennyiség elegendő a reprezentativitáshoz, így érdemi következtetéseket alapozhat meg. Különösen igaz ez a megállapítás a képes folyóiratokra, hiszen azok könnyen azonosíthatók, hozzáférhetőek, kutathatók, ezen a területen már csak helyi jelentőségű, kis példányszámú lapok elszórt cigány-képeinek felbukkanása várható. Ahogy a szöveges források esetében, a képes források összességének feltárása sem lehet egy kutató, egy tanulmány feladata, ez majd – remélhetőleg – évtizedes forrásgyűjtő és -közlő munka eredménye lesz.

A képanyagot csupán praktikus megfontolásból bontottuk évszázadokra, azoknak a kerek évfordulókkal természetesen nincs semmilyen kapcsolatuk, az időbeli változások megismeréséhez a kerek dátumok mégis kapaszkodót kínálnak.

A képek lelőhelyét, az azonosításhoz szükséges adatokat az adott kép felett adjuk meg. Néhány esetben kiegészítő, magyarázó céllal fényképeket is közlünk. Ezek forrásadatai szintén a kép felett olvashatók, a képeslapok pedig kivétel nélkül a szerző gyűjteményéből származnak.

4.1. 17. SZÁZAD

I–II.

A Niepoort-lapok²⁰⁹

Birckenstein: Erz-herzogliche Handangriffe, Wien, 1686, és további kiadások

I. Tamási vára, 105. oldal

Tamási várának előterében markáns vizuális toposz jelenik meg: a jómódú család tagjának tenyérből jósoló cigányasszony képe. A kép alkotója a holland Niepoort, aki kompozícióján ötvözte saját előképeit és a helyszínről személyesen vagy közvetítők útján szerzett ismereteit. Az előképek között könnyű felfedezni a korábban már említett német metszet kompozícióját (első rész 20. kép), csupán a nemcigány pár férfi és nő tagja cserélt helyet. A jelenetet tehát hiteles magyarországi képi forrásnak nem tekinthetjük. Tamási képe is fantázia szülte, a magyar pár viselete azonban hiteles, legalább magyar kosztümképek ismeretét feltételezi.

209 Niepoort 105, 119.

II. Csicsva vára, 119. oldal

A kötet két cigányokat ábrázoló két képe közül a másik cigány fémművességről tudósít. A Zemplén vármegyei (ma Szlovákia) Csicsva várának képe akár hiteles is lehet, mindenesetre nem áll távol a valóságtól. Hitelesnek mutatkozik a magyar szekér is, habár ezt a rajzoló más képeken is láthatta. Ami szempontunkból a legfontosabb, hitelesnek látszik a cigány család kompozíciója is. Figyelemre méltó a házaspár írott dokumentumokból is ismert munkamegosztása. Az üllő viszont erősen kétséges, ilyen nagyméretű vas szerszámot sem a súlya, sem az ára miatt nemigen alkalmaztak a cigány kovácsok, legalábbis máshonnan nincs ilyen adatunk. Mindez arra utal, hogy a rajzoló maga nem volt szemtanúja a jelenetnek, de megbízható képi és szöveges források alapján dolgozott, ezt a képet tehát meglehetősen biztonsággal tekinthetjük a magyarországi cigány fémművesség dokumentumának.

III–V.

Az erdélyi viseletkódex képei

Costumbilder Aus Siebenbürgen, OSZK, Quart. Germ. 892.²¹⁰

III. Cigánynő ünneplőben

IV. Vándorcigány

V. Cigány menyasszony

Amint arról korábban már volt szó, a budapesti Széchenyi Könyvtárban őrzött, Apafi-kori erdélyi viseletkódex hiteles forrásnak tekinthető, amely nem csupán szemtanútól származik, de szemtanúk számára is készült, a rajzoló tehát aligha engedhette meg magának, hogy hibázzon. Ennek fényében különösen megengedhető, hogy a három képből következtetéseket is levonjunk. A két nő öltözete arra utal, hogy ők a korabeli erdélyi társadalomnak egyenrangú tagjai. Igaz, a kép aláírás maga mondja, hogy az asszony ünneplőt visel, a hajadon pedig menyasszony, tehát ő is ünneplőben van. De már az a tény is sokat mondó, hogy a rajzoló legjobb ruhájukban örökítette meg őket. A harmadik kép aláírása szerint „csúf vándorcigány”-t ábrázol, és itt már meg is jelenik a rongyos, szakadt ruha, ám még ehhez is sarkantyús csizma párosul. Mindez együtt világosan mutatja, hogy a 17. század végi Erdélyben a cigányság egyáltalán nem a periférián tengődő, a

210 A kódex teljes hasonmása Oborni-Tompos-Bencsik.

megbecsült nemzetek körén kívül rekedt nép szerepét töltötte be. A kor embere a cigányságot eszerint a többiekkel egyenrangúnak látta, és természetesnek vette, hogy azokkal egyenrangú külsőségekkel ábrázolják.

A vizuális toposzok két képen azért itt is megjelennek. A vándorcigány a kezében üstöt tart, ami világos utalás a mesterségére. Az üst sokkal kisebb, mint a 19. századi ábrázolásokon, de nincs okunk kételkedni abban, hogy ez így hiteles. Az asszony vas lapátot tart a kezében, a karján függő kosár pedig bizonyára arra utal, hogy a lapátot eladni viszi, és az érte kapott dolgokat, élelmet a kosarában viszi majd haza.

4.2. A 18. SZÁZAD

VI–XI.,

Stock²¹¹ sorozata

Abbildungen verschiedener Inwohner Ungarns und Siebenbürgens. I. Folge von jemaligen Zigeunern. 1776.

VI.

VII.

VIII.

IX.

X

XI.

211 Stock életrajzi adatai az első rész 57. oldalán, lábjegyzetben.

Stock János Márton – amint fennmaradt műve címéből következik – kosztüm-sorozatot tervezett Magyarország és Erdély lakosairól, ebből azonban csupán a cigányok hat lapja készült el (legalábbis nem ismert más lap). A sorozat muzsikus cigányokat ábrázol, külön bontva a zenekar tagjait. A rézkarc technikája viszonylag könnyen elsajátítható szemben a rézmetszetével²¹², ezért reális a feltételezés, hogy a lapokat maga Stock készítette, a képek nem torzultak az eredeti jeleneteket nem ismerő, távoli rézmetsző keze alatt.

A vizuális toposzok közül (egy földön ülő, mezítlábas mellékalakot leszámítva) mindössze egy, a fejfedő hiánya figyelhető meg a lapokon, az viszont következetesen. Egyébként a sorozat szereplői sokkal inkább tűnnek magyar kismemesnek, mint cigánynak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a 18. század végén még működtek vegyes etnikumú zenekarok is²¹³. Valójában csupán a sorozat címe teszi kétségtelenné, hogy cigányokról van szó.

Viseletük alapján ezek a zenészek viszonylag jómódú emberek, urak mulattatói, a cigányzenélés tehát a 18. század utolsó harmadában már olyan mesterség volt, amelyet a társadalom megbecsült. Jól látható az is, hogy a cigányzenekar instrumentumai csak keveset változtak az elmúlt két évszázadban: a meghatározó már ekkor is a hegedű volt (még a primás és a kontrás is különbözni látszik), ahhoz csatlakozott a cimbalom, valamint a kisbőgő, amelynek helyét a 19. század végén a nagybőgő vette át. Figyelemre méltó a cimbalom kétféle megszólaltatásának ábrázolása: a mulató katonát kísérő alak (talán lúdtollal) a citera módjára penget, a földön ülő asszony melletti alak viszont a ma is használatos ütőket alkalmazza. A kétféle módszerről írásos forrásaink is vannak, rendszerint olyan esetek, mikor a közlő meglepődve tapasztalja az általa nem ismert metódust. Izabella királyné udvarából 1543-ból azt írják Bécsbe, hogy ott a cigányzenészek a cimbalmon

212 Lásd a sokszorosító technikák ismertetésénél.

213 Augustini 209.

nem ujjukkal pengetik a húrokat, hanem faverővel verik²¹⁴, Zrínyi György viszont Bécsben 1596-ban azon csodálkozott, hogy a pécsi török bég elfogott cigány muzsikusa a cimbalomhoz nem használ verőt, hanem a húrokat „csak az ujjaival kapdossa”²¹⁵. A pengetős módszerről még 1901-ből is van képi dokumentum, a két módszer egyidejű használata azonban mindenképpen egyedi.

Mint alább látni fogjuk, hosszan tartó karriert futott be Stock egyik hegedűs-rajza, amelyen a muzsikus hegedűt a vonó felőli vállán tartja. Itt az arcát még nem takarja el a hangszerrel, valószínűleg kontrásról van szó. Ebből az alakból a későbbiekben teljesen félreértett primás válik majd.

214 Sárosi 1971, 51.

215 Uo. 41.

XII.

Győr kéziratos térképe, Hrusovszky, 1789, részlet

Xantus János Múzeum Győr, jelzete c.65.39.7

XII.

A cigány-ábrázolások csekély száma miatt még egy engedményt teszünk, és egyedi alkotással is foglalkozunk. Egy bizonyos Hrusovszky nevű rajzoló 1789-ben elkészítette Győr térképét, és azon a *czigány lapos* nevű terület nevének indokoltságát képpel is mintegy megerősítve sátoros cigányokat is ábrázolt. Mivel nyilvánvaló, hogy a rajzot szemtanú készítette, az ábrázolás különösen értékes.

A képen sátoros cigányokat látunk. A sátor mellett álló alak, kezében az ostorral nem igazán értelmezhető, a sátor előtt, tűz mellett ülő kovács annál inkább. Rendkívül figyelemre méltó a fémműves szerszámok és termékek már-már leltár-szerű felsorolása. Balról jobbra haladva a fogó szöggel, rajta keresztben kalapács (a szegkovácsolás eszközei és terméke), aztán egy lánc, keresztben két ácskapocs, lakat, rudaslánc, kulcs és serpenyő, a kovács mellett sarkantyú, kezében fogó és kalapács, a sátornak támasztva pedig gereblye. A térképrajzoló szükségképpen a pontos megfigyeléseknek, azok képi rekonstrukciójának embere volt, ezért amit

itt látunk, bátran tekinthetjük a 18. század végi cigány fémművesség hiteles dokumentumának. Az üllő hiányzik a képről, nem tudjuk miért, talán véletlen hiba következtében. A kígyó alakú bot valószínűleg éppen az, aminek látszik, és talán a cigányoknak a varázslással, mágiával való kapcsolatát hivatott megjeleníteni.

A tanulmány első részében leírt vizuális toposzok közül a képen három azonosítható: a földön ülés, a fejfedő hiánya és a mezítlábasság. A kép készítésének körülményei alapján azt feltételezzük, hogy mindhárom hiteles. A földön ülésről már a toposzokról szóló fejezetben is elmondtuk, hogy a vándor életmóddal szükegképpen együtt járó magatartásminta. A fejfedő hiányáról azonban azt állítottuk, hogy a 19. század végén ez a toposz már nem a valóságot tükrözi, a térkép rajzolásának korára azonban (figyelembe véve, hogy a kevés minta csak fenntartásokkal alkalmas következtetések levonására) érvényesnek tarthatjuk. A mezítlábasságot szintén, hozzátevé, hogy a paraszti világban valószínűleg teljesen általános volt, nem a cigányok sajátja.

4.3. A 19. SZÁZAD ELSŐ FELE

XIII–XIV.

Berner Ádám kottacímlapja

XIII. A magyar nóta. Józsefnek, Magyarország Nádor Ispányának ajánlotta Berner Ádám Ügyész Posenban 1805.
Kottaborító, rézmetszet

XIV. Au Lajos: Csabai csárdás. Pest, 1864.
Kottaborító, fametszet

Amint az ábrázolások korszakairól szóló fejezetben már volt róla szó, a képről könnyűszerrel leolvasható, hogy a szerző a Stock-lapok különálló alakjaiból formált egyetlen képet. Ami nem jelenti azt, hogy ne látott volna cigányzenekart, ez bizonyára rendszeres tapasztalata volt, különben nem tette volna műve borítójára. A jól komponált, hangulatos kép igen alkalmas a korszakról szóló művek illusztrálására, forrásként azonban nem használható, hiszen maga is csupán más források átvétele.

A jelenség jól mutatja a fényképezés előtti ábrázolás gyakorlatának egyik fogását. Egyes rajzolók időnként motívumgyűjtő utazásokat tettek, és megpróbálták a maguk képi toposzkészletével együtt is a lehető leghívebb képi felvételeket elkészíteni. Ezeket a motívumokat többé-kevésbé szerkesztett változatban olykor ki is adták, elsősorban a többi rajzolóra számítva vevőként. A vevők aztán mindenféle fenntartás és a forrás feltüntetése nélkül felhasználták a hiteles képi információkat kompozícióik megalkotásához. Stock hatlapos füzeté így épült be a magyarorszá-

gi cigány muzsikusokról alkotott képbe. Ennek további illusztrációjaként szolgál Au Lajos több mint fél évszázaddal későbbi kottacímlapja, amelyen a hegedűjét kontrás módjára tartó primás (ilyenformán félreértett) képe egyértelműen Stock-tól származik.

XV–XVIII.

Ifjabb Neuhauser Ferenc²¹⁶ színezett rézmetszetei

Nagyszeben, 1807 körül, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képtár

XV. *Ein Zigeuner Richter
oder Wayvode*
(cigány bíró vagy vajda)

XVI. *Eine Zigeunerin*
(cigány nő)

XVII. *Ein Zigeuner Musicant*
(zenélő cigány)

XVIII. *Ein Löffel-Zigeuner*
(kanalas cigány)

216 A források eltérnek abban, hogy Stock és Neuhauser keresztnévét magyar vagy német formában adják. A magyar királyság alattvalóiról lévén szó mi a magyar formát választottuk, nem vitatva, hogy mindkét művész német nemzetiségű volt.

Neuhauser Ferenc Bécsben született, ott is tanult rajzolni. Húsz éves korától haláláig Nagyszebenben élt és alkotott. Testvére (vagy unokatestvére), József itt készítette el Benigni József „Versuch über das siebenbürgische Costüm” című sorozatának két füzetéhez a képeket, az egyikben hat cigány-ábrázolást²¹⁷. Ezek alapján készült Neuhauser Ferenc négy képe.

A zenész cigány magyar kismemesi öltözetet visel, a Stock rézkarcain szereplőkhöz hasonlóan, környezete azonban hangsúlyozottan falusi. Erős hangsúlyt kapott a veres nadrág, amelyről ismételtten említik a források, hogy a cigányokra nagy hatást gyakorolt, igyekeztek rá szert tenni²¹⁸.

A „cigány bíró vagy vajda” feliratú kép alakja vas tűzi szerszámokat tart a kezében, feltehetően eladni viszi azokat. A pirosposzsgás kerek arc és a gömbölyödő has bizonyára a konszolidált jómódot hivatott kifejezni. A vajda jómódú paraszt ruháját viseli, rajta semmi „cigányos” nem figyelhető meg. Ha a képaláírás nem igazítana útba, senki meg nem mondaná, hogy a kép cigányt ábrázol. Mindez világosan jelzi azt, hogy a kor embere nem is látta a többiektől jelentősen eltérőnek a cigányokat, számára egy ennyire általános megjelenítés elfogadható volt.

A „Löffel-Zigeuner”, magyarul kanalas cigány esetében már legalább három toposzt azonosíthatunk: a teknő mellett a mezítlábasságot és a szakadt, rongyos ruhát. Ezekhez járul, hogy a kutya megugatja a faművest, ami másutt ugyan nem fordul elő, mégis egyfajta szituációs toposzként értelmezhető. A másik három kép alapján nyilvánvaló, hogy Neuhausernek semmiféle negatív attitűdje nem volt a cigányokkal kapcsolatban, a kép kétségtávol valós tapasztalatokon nyugszik, a másik hárommal együtt kissé naivan bár, de képet ad a korabeli Erdély cigányságáról.

217 A szakirodalom gyakran Neuhauser Ferenc művének tartja a lapokat, az Allgemeine Literatur-Zeitung 1807. évfolyamának 639. oldalán található recenzió azonban világosan megmondja, hogy József készítette az eredetieket, és Ferenc azok alapján dolgozott.

218 Utaltunk forrásra a viseletekről szóló fejezetben.

A cigány asszony vásznat visz a vállán, minden bizonnyal eladni. Más forrásból tudjuk, hogy ez ismert dolog volt, a cigányok máskor is kereskedtek vászonnal, amelyet nem maguk szőttek, hanem egyéb áruért, fémműves munkákért cseréltek. Ha jól értelmezzük a képet, ez az egyik első magyarországi ábrázolás tehát a cigányok áruközvetítő kereskedelméről, amely ekkor még marginális jelenség volt, később azonban, különösen a 20. század második felétől sok család számára elsőrendű megélhetési forrás lett. Az asszony öltözete kifejezett jómódot sugall, a prémmel szegett zsinóros mente és a piros csizma nemesek viselete volt, nem nemesi sorban szinte csak a cigányoktól fogadták el a viselését.

XIX–XX.

Bikkessy²¹⁹ két lapja

Bikkessy-Heinbucher József: A Magyar és Horváth Országi Leg nevezetesebb Nemzeti Öltözetek Hazai Gyűjteménye. Béts, 1816.

XIX. Bujdokló Tzigányfamilia

XX. Muzsikáló Czigány Magyarországon

A korszak magyarországi ikonográfiájával foglalkozók előtt jól ismert Bikkessy-Heinbucher József katonatiszt először 1816-ban megjelent nagy színes albuma, amely magyar és horvát viseleteket mutat be néhány történelmi ábrázolással együtt. A kötet korabeli sikerét mutatja, hogy az első után hat évvel második kiadásban is megjelent. Ebből a kötetből két képet vettünk át.

A „Muzsikáló cigány Magyarországon” című kompozícióról ránézésre is megállapítható, hogy Stock rézkarc-sorozata alapján készült, de valószínűbb, hogy a közvetítő a Berner-kotta volt (prímás átvétele, másodhegedűs, kisbögős eltérései, stb.). Az egyértelmű átvétel miatt a kép nem tekinthető forrásértékűnek, csupán a hiteles forrás sikerült feldolgozásának.

219 Mérnökkari tiszt, festő és rajzoló, születési és halálozási dátuma nem ismert. Magyar Képzőművészeti Lexikon, Budapest 1915, I. (Unicus) 202. oldal.

A „Bujdokló Tzigányfamilia” képe sajátos kettősséget mutat. A férfialakon egyetlen fentebb leírt cigány képi közhely sem azonosítható, noha a kortárs szemlő feltehetően érzékelt a nemesi (nadrág) és a paraszti viseletek (köpeny, tarisznya) sajátos keveredését, amelyet a kor minden bizonnyal cigányos habitusnak tekintett. Az asszony és a két gyerek képe már a mai felfogás szerinti vizuális toposzokat is hordozza. Mint az első részben már szóltunk róla, a gyerek mezítelensége egészen karakteres képi közhely, csak a cigányokkal kapcsolatban bukkan fel, de ott nagyon gyakran. Az asszony fedetlen fél keble szintén képi toposz, erről is szóltunk korábban. Az asszony kezében a piszkavas vagy tűzpiszkáló fogó szintén ide sorolható (lásd ugyanezt az eszközt Neuhauser egyik rajzán). Talán téves a füles bádogkanna, szabad tűzön ilyennel csak szükségből lehet főzni, az üst vagy bogrács sokkal alkalmasabb, hiteles ábrázolásokon azzal is találkozunk. Valószínű, hogy Bikkessy-Heinbucher ezt a rajzot ugyanúgy képek és nem személyes tapasztalat alapján készítette, mint a zenész csoportét, és egyes részleteket ugyanúgy félreértett, mint azon. A kép tehát nem tekinthető hitelesnek, és arról is keveset árul el, hogy milyen kép élt a kortársakban a cigányokról.

XXI.

Illusztráció John Paget²²⁰ könyvéből

John Paget: Hungary and Transylvania, London, 1839.

Gypsy girl

Az angol utazó kötetében közölt képről aligha mondaná meg bárki is, hogy cigány lányt ábrázol, ha nem tájékoztatna minket a kép aláírása: Gypsy girl (cigánylány). Jól látható, hogy a külföldi rajzoló teljesen mentes volt a magyarországi (erdélyi) képi közhelyektől, és brit közönsége sem várta el tőle, hogy azokkal azonosítsa rajzát. Ez a kép egyúttal arra is közvetett bizonyíték, hogy a cigány lét, különösen Erdélyben még a 19. század első felében sem jelentett egyértelmű kítaszítottságot, szegénységet. A kötetből tudjuk, hogy a kérdéses cigánylány egy erdélyi fogadó személyzetéhez tartozott, kedvesen és készségesen állott a külhoni utazók rendelkezésére.

220 Angliából Magyarországra települt utazó, földbirtokos, mezőgazdasági szakíró, a szabadságharcban Bem szárnysegéde, élt 1808-1892. Új Magyar Életrajzi Lexikon, V., 23-24.

4.4. A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELE
4.4.1. ÖNÁLLÓ LAPOK
ÉS VEGYES KIADVÁNYOK

XXII–XXIII.

Barabás Miklós²²¹ színezett acélmetszetei, 1850 körül

Der Bildersaal. Eine Stahlstich-Sammlung, darstellend Bilder und Szenen, meist aus *Ungarn*, 1. és 3. Heft. Évszám nélkül.

XXII.

XXIII.

138. kép

221 Festő, grafikus, a reformkori művészet meghatározó alakja, a pesti-budapesti képzőművészeti élet szervezője, élt 1810-1898. Lexikon 1/156-157.

Barabás Miklós, a magyar romantika legjelentősebb festője többször dolgozott fel cigány témákat. Ezek sorába tartozik a német nyelvű folyóirat két képe. Az elsőn muzsikus család látható, apa a két fiával. A képen a vizuális toposzok sora azonosítható, így a földön ülés, mezítlábasság, mezítelen gyerek, hegedű, sátor, fedetlen fő, szakadt ruha – a közhelyek eme bősége azt valószínűsíti, hogy merőben alkotói fantázia szülte a kompozíció, nem a cigányokat ábrázolja, hanem a róluk alkotott romantikus ideát. Történetesen van fényképünk klarinétozó kisfiúról az 1900-as évek legelejéről, apa és fia együtt muzsikálása tehát előfordulhatott, az egész jelenet mégsem tekinthető forrásértékűnek.

A kép párja, az anya gyermekeivel szintén a képi közhelyek gazdag tárházát vonultatja fel. A kompozíció bájosan romantikus, hitelesnek viszont kevésbé tekinthető. Egy képelem azonban különös figyelmet érdemel: az asszony kezében lévő hosszú, furcsa, ecsetszerű szerszám később, a 49. oldalon is látható, úgynevezett tippan-meszélő, a tippan néven ismert (valójában több fajt magában foglaló) fűféléből kötött eszköz, amellyel a parasztok házaikat tavasszal fehérre meszelték. Ily módon a kép a hagyományos cigány kézművességnek mégiscsak forrásértékű dokumentuma.

XXIV.

Barabás Miklós litográfiája

Prónay Gábor²²²: Vázlatok Magyarhon népeletéből. 25 színes képpel Barabástól, Steriotól²²³ és Vébertől²²⁴. Pest, 1855.

Vándor cigány-telep

Az időrendet kissé felborítva Barabás Miklós egy másik művét vesszük előre. A nagyméretű könyvomat Prónay báró igényes kivitelű albumában jelent meg, rajta a jelen disszertációban azonosított huszonnégy képi közhelyből tizennégy azonosítható, amivel Barabás alkotása abszolút rekorder. Forrás-értéke tehát ilyen értelemben van: róla pontosan leolvasható, hogy a Barabás közönségét jelentő korabeli szalon-kultúrában milyen képi közhelyek éltek a cigánysággal kapcsolatban. Hangsúlyozzuk, hogy egy percig sem kívánjuk kétségbe vonni Barabás

222 Főnemes, politikus, a gazdasági és a kulturális élet szervezője, az MTA tagja, élt 1812-187. Új Magyar Életrajzi Lexikon, V., 480.

223 Sterio Károly, festő, 1821-1862. Lexikon 4/355.

224 Helyesen Weber Henrik, festő és litográfus, élt 1818–1866.

Ungarische Zigeuner. Nach einem Gemälde von Paul Böhm. (S. 180)

139. Böhm Pál: Magyar cigányok (részlet)

Miklós festői kvalitásait, ő a magyar festészet méltán elismert klasszikusa. Ez a kép azonban, miközben festészeti megoldásai a mester kezére vallanak, tartalmát tekintve nem egyéb egy közhelygyűjteménynél, amelynek egyes darabjai ráadásul félreértésen alapulnak. A bal oldalon látható kamasz lány félmeztelensége a korábban már említett fedetlen kebel jelenségének félreértése, és arra sincs sehol másutt példa, hogy fiatal lányok pipáztak volna, ez mindenütt másutt idős, de legalább középkorú cigány asszonyok sajátja. A kovács csoportban az álló fiú kezében a súlyos kalapács teljesen idegen, falusi műhelyek szerszáma, vándor cigányok ilyen méretű kalapácsot nem hurcoltak magukkal. Ugyanez áll az ül-

lőre is. A fűjtatót kezelő, nyolc-tízéves forma fiú meztelensége szintén tévedés, a meztelenség csak a kisgyerekek számára volt megengedett, ennyi idős korban már nem. A tűzhely a félig földbe ásott lapos kővel nehezen értelmezhető, első ránézésre tévedésnek, vizuális félreértésnek tűnik. Csakhogy ismerünk egészen hasonlót máshonnan. Böhm Pál, akinek egyes alkotásait majd elemezzük, az előző századfordulón megfestette ugyanezt a tűzhelyet, és a képről reprodukciót közölt a német *Illustrierte Rundschau* az 1903-ik évfolyamának 180. oldalán. Böhm, noha a vizuális cigány közhelyek virtuóza volt, minden kompozícióját hiteles, személyesen gyűjtött (fényképezett és rajzolt) részletekből építette fel. Ezért, ha csak azt nem feltételezzük, hogy ezt a tűzhelyet Barabás képéről emelte át, azt hitelesnek kell tartanunk. Egy harmadik képi forrás felbukkanása végleg eldöntheti ezt a kérdést. Visszatérve Barabás könyomatára, az előtérben lévő törött kasza is kérdéses, annak javításához a vándorcigány kovács eszközei aligha elégségesek. Az üstöt tartó férfi zsinóros veres nadrágja itt idegen, muzsikusoknál fordul elő, a szakadt inggel együtt közhelyszerűen karikíroz, a tenyérjós csoport pedig egy évszázadok óta ismert kompozíció újrafogalmazása.

XXV.

Országh Antal²²⁵ tollrajza (1854)

Melléklet a Divatcsarnok című folyóirat előfizetőinek

Oláh cigányok Kolozs megyében

Az „Oláh cigányok Kolozs megyében” című kép készítőjét, Országh Antalt (1828-1878) „photographus és tollrajzkészítő”-ként említi Szinnyei József: *A magyar írók élete és munkái* című művében az előző századfordulón²²⁶, és ez a meghatározás árulkodik arról, hogyan készült a kép. A negyvennyolcas honvédtiszt Országh az emigrációban fotográfusként kereste a kenyerét, majd hazatérve itthon is folytatta az új mesterséget. Feltehető, hogy rajza is fénykép vagy fényképek után készült. Az alakok elrendezése kissé színpadszerű, a logikus kör helyett a néző felé nyitott, a gesztusok és az eszközök azonban hitelesnek tűnnek. Felhívjuk a figyelmet a földbe szúrt üllőre és a kalapácsra, valamint a fújtatóra. Bár a beállítás kissé idillikus, a kép jó megjelenítője a 19. század közepi erdélyi cigány fémművességnek.

225 Festő és fényképész, élt 1818 körül - 1878. Lexikon 3/639.

226 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, IX. 1407–1408. hasáb.

Theodore Valério²²⁷ rajzai 1853–1855

A francia grafikus, Theodore Valério 1851–52-ben Magyarországon tett utazása után, 1854-ben több gyűjtőalbumban publikálta rézkarcait a magyar népeletről. Ezeknek az albumoknak ugyanaz volt a szerepük, mint Stock lapjainak: a szerző és más rajzolóknak számára szolgáltak motívum-alapként. Valério sokat foglalkoztatott újság-rajzoló volt Franciaországban, kelet-közép-európai tanulmányútján ehhez a munkához keresett anyagot, amelyet aztán később bőven fel is használt. (Franciaországi kutatások tárgya lehetne Valério magyarországi rajzainak utóélete a francia sajtó-illusztrációban, ezúttal csak egy lapra utalunk, melynek reprodukcióját itt közöljük.) Az albumokat más rajzolóknak is megvásárolták, így azok kompozíciói tovább éltek, amint majd erre is látunk példát.

Valério lapjai közül kilenc magyarországi cigányokat ábrázol. A francia rajzoló szemlátomást mentes volt a magyarországi képi sztereotípiáktól, ugyanakkor minden bizonnyal magával hozta a sajátjait, amelyek különösen a többszereplős kompozíciókon jutottak érvényre. A magyar szemlélő a maga hazai képi közhelyeivel mindenesetre ránézésre aligha mondaná meg, hogy Valério képein cigányok láthatók, ha nem volnának az útba igazító képaláírások.

227 Francia festő és litográfus, élt 1819-1879. wikipedia.fr.wikipedia.org: Théodore Valerio, La Grande Encyclopédie, Paris, é.n. 31. kötet, 669. oldal.

XXVI–XXVIII

XXVI. Valério: *Enfants Tsiganes*
(*Cigány gyerekek*, 1854)

XXVII. Kollarz: *Cigány fiúk*
(1854 után)

XXVIII. Gregoire: *Enfants Tsiganes*
(1870 körül)

A hazai képi közhelyek közül egyetlen egy sem azonosítható Valério lapján. A magyar vidéken élő tíz-tizennégy éves cigány fiúk feltehetően kevésbé különböztek a hasonló korú parasztfiúktól, hasonló viseletet hordtak, hasonló benyomást tettek. Különbségek nyilvánvalóan voltak, ezeket azonban Valério szemlátomást nem érzékelt. A kortárs szemlélő talán észrevett néhány cigány jellegzetességet a képen (a divat egészen apró jelekkel is üzen a kortársaknak), ezek azonban mára nem azonosíthatók.

Valério kompozícióját (és még további kettőt) Franz Kollarz cseh-osztrák festő a forrás megjelölése nélkül átvett, és kissé átkomponálva, saját neve alatt könyomat formájában adta ki Bécsben az Ausztria nemzeti viseletei (Österreich's Nationaltrachten) sorozat magyar részének lapjaként. Messze a teljesség igénye nélkül említhető még, hogy Párizsban a jó nevű Garnier Frères kiadó megint csak a forrás megjelölése nélkül, alig módosított kompozícióval, de most már színesben adta közre Valério rajzát (Gregoire, L.: *Geographie Physique*, 1876, Paris).

XXIX–XXX.

XXIX. Valério: *Femme Tsigane de Uy-Szasz*
(Újszászi cigány nő)

XXX. Kollarz:
Zigeunerin aus Uy-Szasz
(Cigány nő Újszászról)

Érdekes megfigyelni az asszony keresztbe széles csíkos köpenyét – erről a motívumról már kimutattuk, hogy a 16. század óta jellegzetes cigány viseletnek tekintették Nyugat-Európában. Sem a köpeny mintája, sem viselési módja nem jelenik meg magyarországi rajzoló képein, ez alapján az a valószínű, hogy Valério egyszerű nagykendőt költött át a maga ideái szerint. Ilyen lehet a vándorbot is, amelyhez hasonló szintén nem találunk magyarországi rajzolóknál. A bot ebben a formájában feltehetően téves idea megjelenítője: az ugyanis az úton lévő eszköze, a cigányok azonban nem abban az értelemben voltak vándorok, hogy folyton úton voltak, hanem abban, hogy gyakran változtatták a lakóhelyüket. A háttérben jellegzetes alak látható, a csecsemőjét hátára kötő asszony képe, és ez hitelesnek is tűnik²²⁸.

Franz Kollarz ezt a rajzot is átvette, kissé módosítva.

228 Valószínűleg a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Újszászról van szó.

XXXI–XXXII

XXXI. Valério: *Habitation Tsigane sur la Pusta* (Cigány szállás a pusztán).

XXXII. Kollarz:
Cigány tábor

A képen megörökített jelenetet ebben a formájában valószínűleg nem láthatta a rajzoló, inkább különböző helyszíneken készített vázlatokból komponálta utólag. A kunyhó és az előtte ülő asszony ilyen vázlat alapján készülhetett, a kisgyermekét tartó anya már kérdésesebb, a kép többi része még inkább. A távoli gémeskút egyértelműen a puszta szimbólumaként került a képre.

Érdekesség, hogy Kollarz ezt a képet tükörszimmetrikus formában, és teljesen átkomponálva vette át, nem is volnánk biztosak az átvételben, ha a másik két átvétel nem árulkodna arról, hogy Kollarz birtokában volt Valério lapjainak. Az ere-

deti lapon még kevés képi közhelyet azonosíthatunk, Kollarz könyomatán azonban bőségesen megjelennek, például a fedetlen fő, a mezítelen gyerek, a pipázó asszony és az üst. A képpár szemléletesen mutatja, hogy a rajzoló saját vizuális toposz-készlete hogyan torzítja önmagához az eredeti látványt.

XXXIII–XXXIV.

XXXIII.

Képalírás nélkül

XXXIV.

Valério ezen két képalírás nélküli képe cigány kovácsot ábrázol. Amint már többször említettük, a francia rajzoló szükségképpen mentes volt a magyarországi képi közhelyektől, ez a két ábrázolás tehát jelentős forrás-értékkel bír. A XXXIV. számú kép szemlátomást helyszíni, élet után készült vázlat későbbi kidolgozása, a lényegre koncentrál. A férfi vállán a kabát (mente?) kérdéses ugyan, az ember ilyen, a szabad mozgását akadályozó viseletet aligha hord munka közben, a testtartás és a munkavégzés gesztusa azonban egyértelműen hitelesnek látszik. Érdeemes megfigyelni a kalapács méretét. Más képeken sokkal nagyobbakat is látni, de valószínűleg Valérióé a hiteles. A földbe vert üllő máshonnan is ismert, a vasfogó szintén.

A XXXV. számú kép már szerkesztett kompozíció, az épület-belső és a nőalak a háttérben inkább tűnik regény-illusztrációnak, mint hiteles ábrázolatlak. A kovács azonban a fujtatóval élet után készülhetett. A kalapács itt is feltűnően kicsi.

XXXV.

Musicier Tsigane (Zenélő cigány)

A következő kép kisbőgőst ábrázol, és feltehetően éppen úgy élet utáni vázlat alapján készült, mint a XXXIII. számú. A kabát itt már hihetőbb, de még mindig kérdéses, hiszen zavarja a kar szabad mozgását. Érdekes, hogy a muzsikus a vonót nagybőgő módjára fogja. A háttérbeli alak afféle díszítő elem, egy másik vázlat idekomponálása.

XXXVI– XXXVIII.

XXXVI. Valério: *Musiciens Tsiganes* (Zenélő cigányok)

A kártyavető cigányasszony.

XXXVII. *A kártyavető cigányasszony*, *Képes Világ*, 1868. 240. oldal

XXXVIII. *A cigányok, Magyarország és a Nagyvilág* 1866. oldal

A kép központi alakja az előző kép felhasználásával készült, az alsó nőalak talán az újszászi asszony egy vázlata nyomán, maga a kompozíció azonban teljességgel a fantázia szülötte, méghozzá nyugat-európai fantáziáé, amelyben máig élénken él a szép cigánylány, például Esmeralda képe, és szívesen látja őt másutt is megjeleníteni. Ez a kép a francia szemlélő számára készült, aki – mint minden képfigyaszto – elvárta, hogy saját előképei visszatükröződjenek a számára szállított ábrázoláson. A kocsmabelső a búbos kemencével és a klasszicista jellegű ajtókerettel, a kazettás mennyezettel teljes stíluskavarodás, a háttérben feltűnő három alak viszont akár egy elkapott pillanat lenyomata is lehet.

A *Képes Világ* képe Valério nyomatának fordított állású átvétele. A *Magyarország és a Nagyvilág* képe sajátos kompiláció, nagy része Valério képét veszi át, de a főalak egy másik képről való, átrajzolva, a háttérfigurák pedig a rajzoló saját leleményei.

XXXIX–XL.

XXXIX. Valério: *Famille tzigane des montagnes du Matra*
(Cigány család a Mátra hegyekből)

Mátravidéki cigánycsalád.

XL. *Magyar Néplap*, 1857. 598. oldal:
Mátravidéki cigánycsalád

A könyv érdekesebb példája annak, ahogy a művész az eredeti helyszínen gyűjtött motívumokat feldolgozza, teljes kompozícióvá gazdagítja. Látható, hogy a képen szereplő kovács alakja a XXXIII. számú kép tükörszimmetrikus mása, de már az edény, mint hangsúlyos képelem középre került. Az asszony és a fiú képe bizonyára ugyanilyen helyszíni vázlatok alapján készült, ezek kidolgozott eredetijét azonban nem ismerjük. Az alakok viseletében cigányos elem nem azonosítható, a környező magyar parasztság ruháit hordják, noha elképzelhető, hogy a helyszínt ismerő korabeli szemlélő bizonyos cigány jellegzetességeket is meg tudott volna határozni.

A *Magyar Néplap* három évvel később átrajzolva, forrás megjelölése nélkül újra közölte a képet.

XLI–XLII.

XLI. Valério: *Musiciens Tsiganes (Zenélő cigányok)*

XLII. Kolarz: *Zenélő Czigányok, Österreich's Nationaltrachten, Paterno, Wien, 1858*

A képet Valério a XXXV. számú kép továbbfejlesztésével alkotta, egy háromfős csárdai zenekar teljes képét rajzolva meg. Noha a kisbőgős a zenekarban háttérszereplő (ennek számos képi bizonyítéka van, ha nem tudnánk amúgy is), ezt Valério nem érzékelte, és a legnagyobb méretű hangszer megszólaltatóját helyezte a középpontba. Ráadásul az eredeti rajztól eltérően a muzsikussal felemeltette a hangszerét, holott így bajos rajta játszani – igaz, a kompozíciónak a hangszer ilyen elhelyezkedése előnyére vált. A három zenész egyértelműen paraszti ruhát visel, bő gatyával, bő szárú inggel, subával, az oláh cigány viseleti elemeknek ekkor még nyoma sincs. A zenészek közül kettő kalapot visel (noha belső térben vannak), ami jelzi, hogy a fejfedő számukra éppúgy jelentőséggel bír, mint a kor más férfiainak számára.

A cseh-osztrák rajzoló Franz Kollarz ezt a képet is átvette. Az épület-belsőit maga Kollarz is csak jelezte, az alakok azonban kidolgozottak, a kompozíció, amely jelentős mértékben eltér a mintától, a klasszikus háromszög formát követi. Érdekes, hogy Kollarz az egyik hegedűst cimbalmosra cserélte, a kor gyakorlatának talán ez felelt meg jobban. A viszonyokat ismerő Kollarz a kisbőgő hangsúlyosságát is csökkentette, helyette a primás emelkedik ki a trióból.

XLIII–XLVI.

Andrássy albumának lapjai (első rész 33–34. kép)

Andrássy Manó²²⁹: Hazai vadászatok és sport Magyarországon. Pest, 1857.

XLIII.

XLIV.

XLV. Prónay Gábor²¹⁵: Magyar táncz. Pest, én. (1863, a Honderű melléklete)

XLVI. Rupp Zsiga²¹⁶: Marianna csárdás. Rózsavölgyi, Pest, 1864

229 Politikus, nagybirtokos, nagyiparos, az MTA tagja, élt 1821-1891. Új Magyar Életrajzi Lexikon, I. 137.

230 Életrajzi adatok lásd 26. oldal.

231 A Rupp család több jeles tudóst is adott, Zsiga nevűről a szakirodalom nem emlékezik meg.

Az Andrássy Manó gróf neve alatt ismeretes, fólió méretű album egyik lapján csárdában táncoló pár látható, egy másikon a csárda udvarán folyik a mulatozás. A zenét mindkét helyen cigány szolgáltatja. A képeknek sokkal több közük van a főnemesi szalonok paraszt-romantikáról alkotott ideáihoz, mint a valósághoz, a cigány muzsikusok ábrázolása mégis figyelemre méltó. A csárdában egy szál hegedű szolgáltatja a muzsikát, a zenész meghúzódik a kemencepadkán. Az udvaron már négy tagú banda zenél, a később sorra kerülő Heicke-képen láthatóhoz hasonló hegedű-kisbőgő-klarinét trióhoz régi típusú, nyakba akasztható cimbalom társul. Ugyanez a felállítás látható Prónay Gábor Magyar csárdásának 1863-ban Pesten megjelent kottacímlapján, míg Rupp Zsiga Marianna-csárdásának kottáján (1864, Pest) csupán kisbőgőt és hegedűt láthatunk. Mindebből világosan látszik, hogy a kor cigányzenéjének alapja a hegedű, és az bővíthet különböző felállításban kis/nagybőgővel, klarinéttal és cimbalommal. Ez a felállítás, mint köztudott, ma sem változott.

XLVII.

Marastoni Jakab²³²: Lúdtolvaj cigányok (1859 előtt), (MNM, TKCs)²³³

Csak előre! (Lotz után)

A jeles grafikus, Marastoni Jakab, az Első Magyar Festészeti Akadémia alapító tanára tanítványának, Lotz Károlynak (1833-1904) "Csak előre" című festményét dolgozta át könyvomattá. Ez az ábrázolás azon kevesek közé tartozik (még kettőt sikerült azonosítanunk közel kétszázból), amely a cigányok tolvajlását jeleníti meg. A kompozíció szemlátomást teljességgel a fantázia szüleménye, a történések a valóságban soha elő nem forduló sűrűséggel zsúfolódnak benne. Ez a kép, noha eredeti képi elemekből építkezik, valójában egy sztereotípiák képben való megfogalmazása.

232 Olasz származású magyar festő, az első magyar festőiskola létrehozója, élt 1804-1860 Lexikon 3/237-238.

233 Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok.

XLVIII.

Joseph Heicke²³⁴ könyomata (1861 előtt), (MNM, TKCs)

Joseph Heicke szlovák parasztok lakodalmát örökítette meg. A mulatozó társaságnak cigányzenekar szolgáltatja a talpalávalót hegedű, nagybőgő és klarinét összeállításban. A kép a táncosok bájosan esetlen gesztusait leszámítva híven ábrázolja a cigányzene egyik megjelenési formáját a paraszti életben.

234 Osztrák festő és litográfus, élt 1811-1861. Lexikon 2/360.

XLIX.

Látogatóba, a Képes Világ melléklete, 1860 körül (MNM, TKCs)

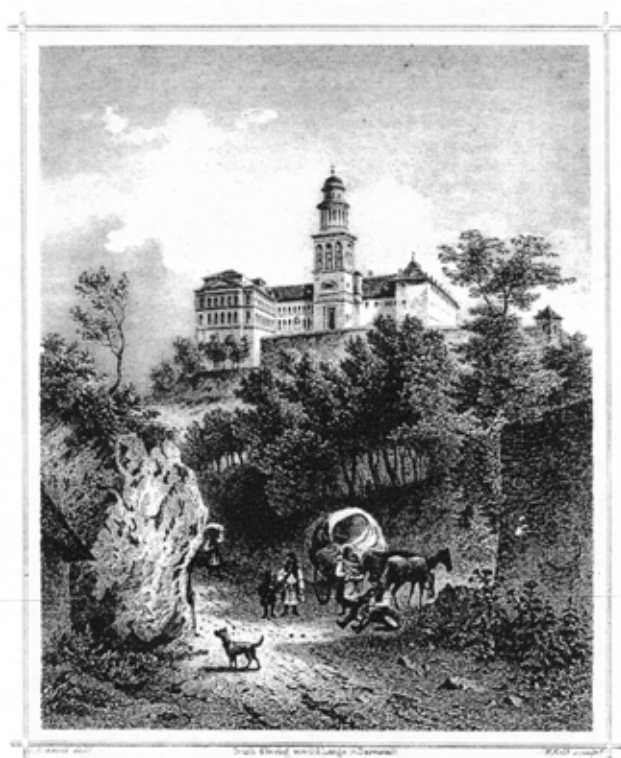
A szignálatlan, színes könyvomat az egyetlen a fellelt ábrázolások közül, amelyen a híres cigánykerék látható. Egészen a huszadik századig ismert szituáció, hogy az elhaladó kocsi mellett a közelben lakó cigánygyerekek cigánykereket hánynak az aprópénzt középük dobó utasok gyönyörködtetésére. Éppen ezért különös, hogy másutt nem bukkan fel ez a látványos jelenet, ami arra utal, hogy korántsem volt olyan gyakori, mint azt az emberek gondolták, noha jól tudjuk, hogy különböző vidékeken a gyerekek ma is különböző mutatványokkal igyekeznek némi aprópénzt szerezni az utazóktól. A kép egyébként merőben műtermi kompozíció, akárcsak Marastoni könyvomata.

L–LII.

A Rohbock-lapok

Hunfalvy János²³⁵ – Rohbock Lajos²³⁶: Magyarország és Erdély eredeti képekben
1-3. Darmstadt, 1856-1864.

A 19. század második felében világszerte nagy népszerűségnek örvendő veduta-albumok egyik becses darabja a történelmi Magyarországot mutatja be három kötetben, Ludwig Rohbock német acélmetszőnek a szöveget kísérő százhusz acélmetszete segítségével. A második kötetben a veduták közül hármon cigányok is azonosíthatók, hangsúlyozva, hogy ők csupán mellékszereplők, staffázsfigurák a kép fő tárgya, az ábrázolandó épület előterében. A kép nem is mondja ki, hogy cigányokról van szó, arra csupán a képi közhelyek segítségével következtethetünk.

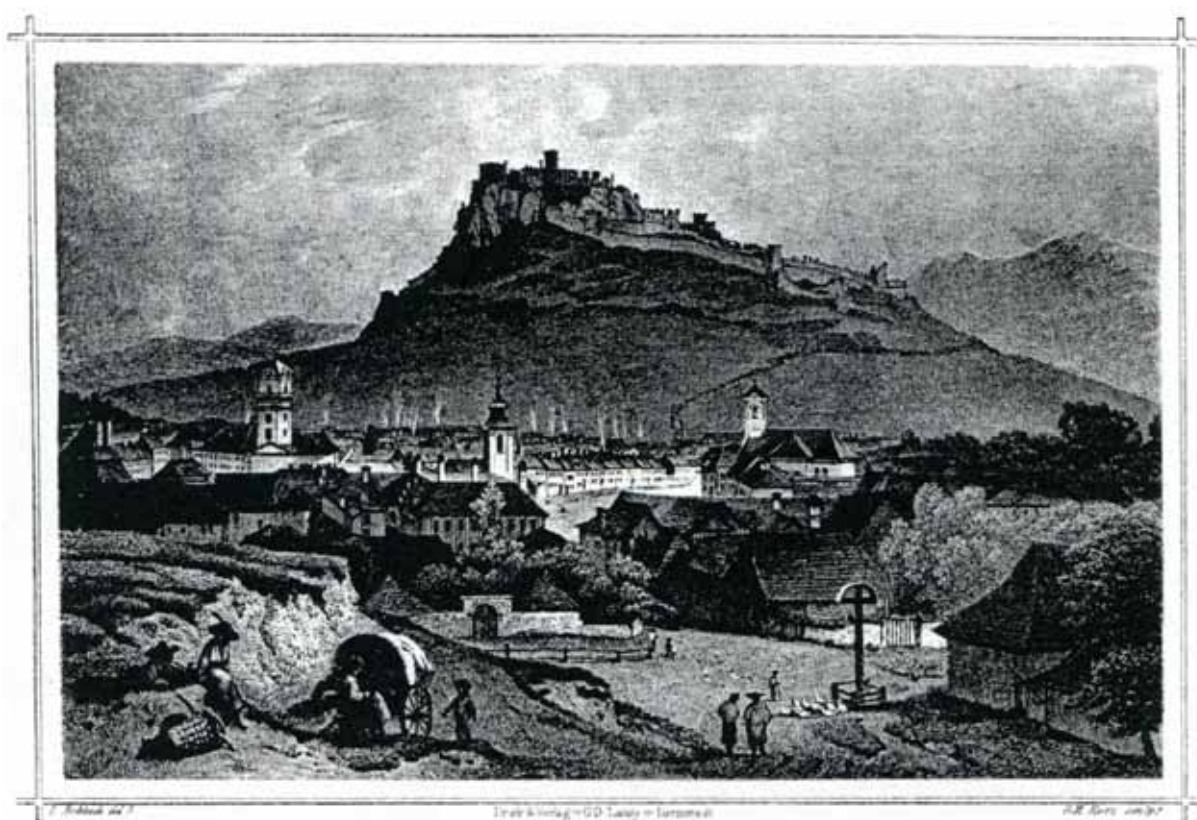

L. A pannonhalmi főapátság

235 Földrajztudós, statisztikus, az MTA és számos tudós társaság tagja, élt 1820-1888. Új Magyar Életrajzi Lexikon, III. 405.

236 Német grafikus, acélmetsző, élete kevésbé ismert, élt 1820 körül – 1880 körül
de.wikipedia.org: Ludwig Rohbock.

A pannonhalmi főapátság előtt, a mélyúton vándor cigány család pihen. Arra, hogy cigányokról, és nem parasztokról lehet szó, részben a gyermekét kendőjével magára kötő asszony képe utal. Vizuális közhely továbbá a földön ülés, amely parasztok esetében szinte csak pásztoroknál fordul elő, önmagában azonban nem volna elégséges az azonosításra. A földön ülő férfi mellett az üst viszont egyértelmű jelzés, kifejezett utalás arra, hogy a rajzoló cigányokat akart ábrázolni. A szekér mellett álló férfi a gyerekével talán nem cigány, ők környékbeli parasztok, akik éppen felkeresik a cigány fémművest, hogy valamit vegyenek vagy megjavíttassanak.

Ll. Szepesvár és váralja

A Szepesvár melletti csoport még inkább kérdéses. A földön ülés itt is megjelenik. Ha a szekér mellett álló gyerek mezítelen (ez a részlet kicsisége miatt nem egyértelmű), az még az üstnél is egyértelműbb jelzése a csoport cigány voltának, ha viszont nem az, akkor az etnikum kétséges.

A Siklós vára alatt sátorozó csoport esetében nincsenek kétségeink: a sátor teljes bizonyosságú cigány képi közhely, mellé a földön ülés (sőt fekvés), kocsi, ló egyértelműen vándor cigány családot határoz meg.

LII. Siklós vára

LIII–LVII.

A Magyarország képekben öt képe

Magyarország képekben, honismertető album I-II. Pest, 1870²³⁷

LIII. Meszelőkötő cigányok

LIV. Űstfoltozó cigányok

LV. Teknővájó cigányok

LVI. A dade és a rajkó

237 A kor legjobb szerzőit felvonultató albumot Nagy Miklós, a *Vasárnapi Újság* munkatársa szerkesztette, így érthető, hogy annak több képe a *Vasárnapi Újság*ból való.

Vándor cigány-család.

LVII. Vándor cigány család

A képes országleírások egy késői darabja a Magyarország képekben című album. Benne öt kép (és a hozzájuk tartozó leírás) ismerteti a cigányokat. Ezen képek közül háromról pontosan tudjuk, hogy korábban már megjelent fametszetek átrajzolt újraközlései, róluk a korábban közölt variánsnál, a *Vasárnapi Újság* rajzai között szólunk bővebben. Az LIV. számú képen figyelemre méltó a már Barabásnál említett, rövid- és hosszú szárú tippan-meszelő, és különösen a földön ülő öregasszony, aki éppen a meszelőkötés közbenső fázisában látható. Ez a mozzanat sehol másutt nem jelenik meg, ám mind az ábrázolásmód, mind a kép alatt látható felirat (hogy ugyanis Újházy Ferenc²³⁸ vázlata után készítette a kor sokat foglalkoztatott rajzolója,

238 Autodidakta festő, rajztanár, élt 1827-től 1921-ig. Lexikon 4/606.

Jankó János²³⁹) arra utal, hogy ebben a tekintetben forrás-értékű képpel van dolgunk. Egyebekben a kép vizuális toposzokból építkezik. A képi információknak a kor gyakorlata szerinti áramlását, feldolgozását mutatja, hogy a matuzsálemi kort megért, cigány tárgyú festményeket is alkotó Újházy feltehetően olajképeihez készített vázlatokat, és Jankó, aki elsősorban újságrajzolóként kereste a kenyerét, ezeket dolgozta át illusztrációvá.

Az LVII. számú kép teljes egészében képi közhelynek tekinthető, noha maga a szituáció – az idős zenész muzsikálni tanítja az unokáját – természetesen életszerű.

Az öt rajz együttesen a magyarországi cigányságról próbál átfogó képet adni, így bemutatni a faműves, üstfoltozó, zenész és (szeg)kovács cigányokat. Nem tudjuk, hogy a rajzolóknak a foglalkozások mögött meghúzódó mélyebb társadalmi különbségekről voltak-e ismeretei, különbséget tudott-e tenni a teknővájó beás, a nagygombos kalderás, a romungró muzsikus és a viselete alapján akár kalderásnak, akár oláh cigánynak vagy romungrónak számító kovács között, az azonban valószínű, hogy a kép szemlélője nem jutott ilyen ismeretekhez.

239 A kor egyik legsikeresebb újságrajzolója, élt 1833–1896, Lexikon 2/495–496.

LVIII-LXII.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben metszetei

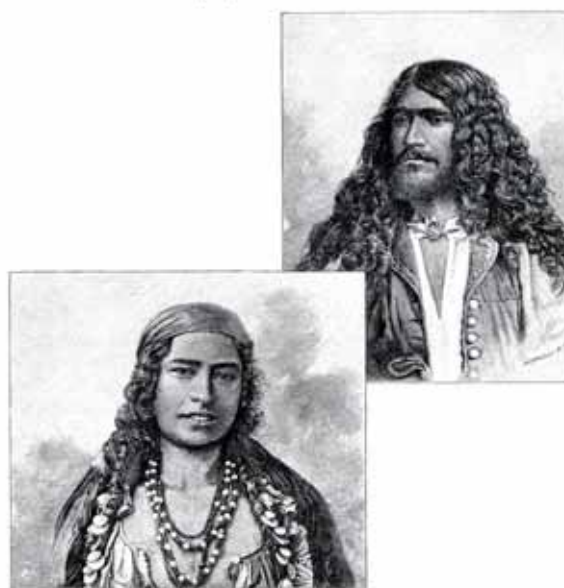
Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben LXXI., Budapest, 1887-1901.

Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című nagy könyvsorozatot a kiadó a birodalom reprezentatív bemutatkozásának szánta, és ehhez elnyerte az uralkodó támogatását, a kiadvány védnöke Rudolf trónörökös lett. A magyar rész hetedik, Erdélyt ismertető kötetének végén, az 569-578. oldalon külön a cigányokat tárgyaló fejezet jelent meg Habsburg József főherceg tollából, aki főrangú állásához képest meglepő alaposággal és elkötelezettséggel foglalkozott a cigányok ügyeivel, és korábban egy színvonalas oláh cigány nyelvtant is közreadott. A képsort a kor legtekintélyesebb fametszője, Morelli Gusztáv²⁴⁰ metszette, részben fénykép, részben neves festők és rajzolók művei alapján.

Czigány leány.

LVIII. Czigány leány

LIX. Sátoros cigány és cigány asszony

240 Fametsző, 1848-1909. A Mintarajziskola, majd az Iparművészeti Főiskola tanára, legismertebb munkája a Feszty-körkép nagyméretű reprodukciója. Magyar Nagylexikon, 13/295.

A leány portréja Maria szignóval aláírt festmény reprodukciója, amely összbenyomásával inkább pozitív, mint semleges viszonyulást mutat a tárgyához. A kettősportré (az eredetiben is átfedéssel) fénykép után készült oláh cigányokról. Amint a képaláírásból is kiderül, ezt a megkülönböztetést a kor emberei még nemigen érzékelték, a cigányokat sátorosokra és letelepedettekre osztották. Figyelmet érdemelnek az asszony ékszerei, a (feltehetően pénz)érmék bőséges használata, valamint a nyitott blúz, amely a képkivágás révén éppen csak érzékelteti az erotikus motívumot anélkül, hogy azt láttatná is. A férfi esetében az ápolt dús haj kelti fel a figyelmet, amely a testi higiéne iránti igényességre vall.

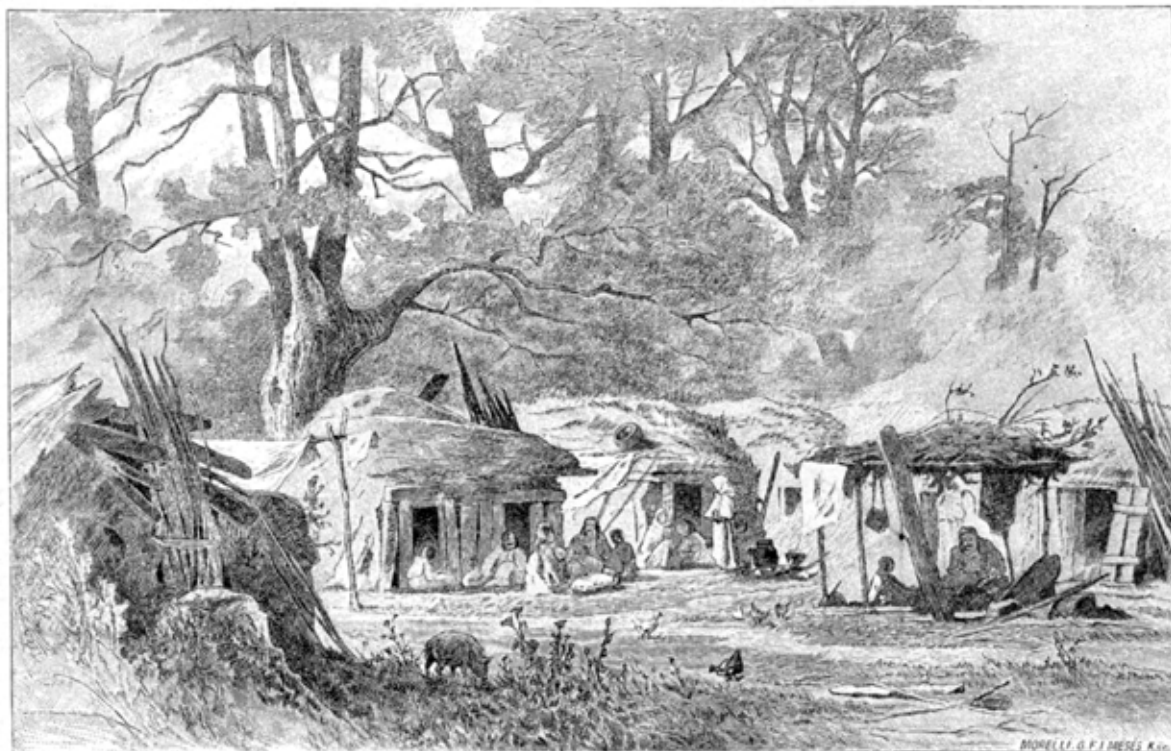

Vándor cigányok.

LX. Vándor cigányok

Morelli következő metszete egy Pásztor L. szignóval ellátott festmény reprodukciója, maga a festmény pedig talán fénykép után készült, az alkotó csupán kissé korrigálhatta a kompozíciót, elhagyta a zavaró részeket. A kép ezzel együtt is hitelesnek mutatkozik, ami jól illeszkedik a könyvsorozat szellemiségéhez és József

főhercegnek a témában való személyes jártasságához. Ezen a képen a valóságnak csupán kissé megszépített mását látjuk. Említést érdemel a négy szekér, amelyek legalább húsz-harminc fős kompániára utalnak. Ennyi ember nem fér el egy sátorban, ebben a tekintetben tehát a rajzoló vagy tévedett, vagy a többi sátor kilógott a kompozícióból, ezért azokat elhagyta.

Faragó cigányok tanyája.

LXI. Faragó cigányok tanyája

Még József főherceg sem látta tisztán a beás és más cigány törzsek közötti viszonyt – legalábbis műveiben ez nem jelenik meg –, a képen azonban egyértelműen beás telepet látunk, amint arról az első kötet XY oldalán már szóltunk. Ez a telep huzamos idejű otthagásra szolgált, a kép tehát egy beás közösség mindennapi életének színterét mutatja.

Az utolsó kép, amely színvonalas alkotó munkája, bizonyára nem fénykép után készült, sokkal inkább a korabeli regényillusztrációk stílusjegyeit mutatja. Hitelesség tekintetében valószínűleg éppen fordítva áll, mint a továbbiakban majd

sokat emlegetett zsánerképek: az egyes részletek fantázia után készültek, az összbenyomás azonban hitelesen közvetíti azt, amit a korabeli utazó egy falu szélén láthatott.

Faluvégi cigány kunyhók.

LXII. Faluvégi cigány kunyhók

